

А-43 Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова.– Вип. III. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. – С. 236-244.

УДК 377.121.22:376.42

В.С. Товстоган

СТАН МОТИВАЦІЇ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ ДО ЗАНЯТЬ З ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті аналізується сформованість мотивації в учнів старших класів допоміжної школи до занять з професійно-трудового навчання та розглянуті педагогічні умови їх формування.

Ключові слова: мотивація, учні допоміжної школи, процес формування.

В статье анализируется состояние сформированности мотивации в учащихся старших классов вспомогательной школы на занятиях профессионально-трудового обучения и рассмотрены педагогические условия их формирования.

Ключевые слова: мотивація, учащиеся вспомогательной школы, процес формирования.

Сучасні зміни в освіті зумовлені постійним пошуком шляхів підвищення ефективності навчання учнів. Шкільні програми змінюються для того, щоб на основі психологічних та педагогічних передбачень, зробити навчальний матеріал зручним для успішного засвоєння учнями. Методичні пошуки спрямовані на пошук форм і методів активізації процесу навчання. Важливою метою цих зусиль є формування стійких пізнавальних інтересів у школярів. У зв'язку з цим рівень навчальної мотивації розглядається як один із критеріїв ефективності педагогічного процесу. Актуальність формування навчальної мотивації в учнів зумовлена оновленням змісту навчання, упровадженням компетентнісного підходу до результатів освіти, постановкою завдань формування у школярів прийомів самостійного здобуття знань, умінь. Зважаючи на те, що найбільш гострі проблеми в сфері навчання та виховання пов'язані з відсутністю мотивів щодо отримання якісної освіти частиною сучасної молоді, важливість зазначеного критерія стає очевидним.

Поняття "компетентність" включає в себе в якості складових окрім знань, умінь, навичок, ціннісного ставлення до них, досвіду, ще й мотивацію, тому нашим завданням було з'ясувати стан сформованості даного показника у складі професійно-трудової компетентності учнів допоміжної школи.

У статті аналізується стан сформованості мотивації в учнів V, VI, VII, VIII, IX і X класів допоміжних шкіл (шкіл-інтернатів) до занять з професійно-трудового навчання, а також розглядаються деякі умови, від яких залежить формування характеристики даного виду діяльності.

Трудове навчання, як ефективний засіб корекції вад розумового і фізичного розвитку учнів допоміжної школи, має перед собою і самостійне завдання: виробити в школярів необхідні уміння і навички, підготувати їх до самостійного трудового життя.

У процесі трудового навчання учні набувають професійно-трудових навичок, у них формується певне ставлення до праці, тобто відбувається формування якостей особистості.

Відомо, що ефективність трудового навчання в школах буває різною. Це проявляється в різній підготовці випускників до професійної трудової діяльності.

Практика свідчить про однобічний розвиток в учнів тільки операційно-технічної сфери особистості, тобто знань, умінь, навичок і певних здібностей, але рівень потребнісно-мотиваційної сфери виявляється недостатньо сформованим (мотиви, інтереси, потреби, соціальні установки, ціннісні орієнтації та ін.).

Ученими-дефектологами (Г.М. Дульнев, В.Ю. Карвяліс, Г.М. Мерсіянова, Б.І. Пінський та ін.) з'ясовано, що ефективність трудового навчання залежить від змісту, організації, зокрема, від методів навчання та його контролю, інших дидактичних засад. Проте питанням вивчення мотивації, ставлення учнів до професійно-трудового навчання в корекційній педагогіці приділяється ще не достатньо уваги. В різний час ці питання вивчались такими вченими як В.Баудіш, А.А. Корнієнко, Н.М. Стадненко, К.М.Турчинська та ін. Зокрема, Корнієнко А.А. та Стадненко Н.М. запропонували здійснювати оцінку ставлення учнів з вадами психофізичного розвитку до професійно-трудового навчання за такими параметрами: усвідомленістю, емоційною забарвленістю, стійкістю та активністю [4].

Вивчення загальної психологічної літератури свідчить, що в учнів масової школи успіхи в навчанні взагалі, і в трудовому особливо, залежать від їхнього ставлення до навчального процесу (Л.І. Божович, М.Т. Дригус, З.І. Калмикова, І.Ю. Кулагіна, В. Шрадер та ін.). Якщо в учнів сформовані пізнавальні інтереси, вони прагнуть до оволодіння знаннями, ставляться до навчання, як до суспільно значущої діяльності, – створюються умови, за яких знання стають переконаннями. Якщо ж учень навчається тільки примусово і не бачить суспільного сенсу в своїй навчальній діяльності, його знання виявляються формальними та поверховими.

Тому процес формування мотивації щодо навчальної діяльності в психології навчання та дидактиці розглядається як важливе завдання, що слугує підґрунтям для виникнення у школярів інтересу до навчання з подальшим переходом його в стійкий пізнавальний інтерес.

Оскільки психічний розвиток розумово відсталих учнів відбувається за тими самими закономірностями, що й у нормальних дітей, можна вважати, що успішне навчання в допоміжній школі також залежить і від ставлення учнів до цього процесу, від їхньої вмотивованості. Аналіз досліджень, проведених у корекційній педагогіці та спеціальній психології, стосовно мотиваційно-потребнісної сфери особистості розумово відсталих свідчить, що вона характеризується значною своєрідністю, і проявляється в слабкій опосередкованій мотивації; їхня діяльність та поведінка визначається ситуативними зовнішніми впливами, нестійкими мотивами, епізодичністю, поверховими та вузькими за змістом пізнавальними інтересами (В.І. Бондар, В.І. Бондар, Г.М. Дульнев, І.Г. Єременко, Л.В. Занков, М.Л. Коломинський, А.А. Корнієнко, Ю.Т. Матасов, Ж.І. Намазбаєва, Б.Й. Пінський, В.М. Синьов, Н.М. Стадненко, С.Л. Рубінштейн та ін.).

Вибір класів для нашого дослідження зумовлений тим, що в п'ятих класах професійно-трудові знання та вміння тільки починають формуватись, а в випускних - вони вже мають бути сформованими в учнів, тому тут можна простежити генезис мотиваційного ставлення до трудового навчання, а отже, і те, яким чином ця складова навчальної діяльності впливає на формування навчальної компетентності учнів,

зокрема, професійно-трудової. Порівнюючи ставлення учнів цих класів до трудового навчання, можна виявити динаміку його формування.

Як відомо, у спеціальній школі функціонує рівнева й поелементна система оцінювання навчальних досягнень. Зокрема, у закладах для дітей з порушеннями інтелекту зміст рівневої оцінки навчальних досягнень базується на оцінці компонентів учбової діяльності: змістовому, операційно-організаційному, емоційно-мотиваційному. Важливим в цьому аспекті є розроблення тестів, завдань, які дають змогу визначати наявність і рівень сформованості зазначених характеристик. Зокрема, під час оцінки мотиваційного компонента учбової діяльності учня аналізуються такі показники як зацікавленість у кінцевому результаті діяльності, опануванні способом діяльності. Як зазначалось, ставлення учня до навчальної діяльності характеризується такими параметрами як усвідомленість, емоційне (позитивне, негативне, байдуже) ставлення, стійкість та активність.

Кожний з цих параметрів може виступати в своїй негативній або позитивній якості (усвідомлене – неусвідомлене, позитивне – негативне або байдуже, активне – пасивне). Проте показником сформованості ставлення є його сталість. Якщо воно сформоване, то воно стійке, незалежно від якості. Воно може бути негативно стійким, позитивно стійким або байдужим, але стійким. Стійкість виявляється у збереженні ставлення при зміні умов діяльності.

Вивчаючи ставлення учня до трудового навчання, за критерій його стійкості й осмисленості ми прийняли прагнення випускників працювати за тією професією, якої вони набули в школі [4].

На основі зазначених критеріїв нами виділені чотири інтегровані рівні навчальних досягнень учнів: початковий, середній, достатній, високий.

I рівень – початковий (1-3 балів). Ставлення до трудової діяльності байдуже, пасивне або негативне;

II рівень – середній (4-6 балів). Учень має позитивне, але недостатньо виразне, дійове, стає ставлення до обраної трудової діяльності. Воно характеризується переважанням пасивності, змінними за настроєм реакціями до результатів власної діяльності, в цілому до занять, епізодично-позитивними реакціями при досягненні мети діяльності;

III рівень – достатній (7-9 балів). Виявляє достатньо стає, дієве зацікавлене ставлення до процесу навчання за обраним профілем, характеризується позитивними реакціями впродовж навчання та при досягненні мети діяльності; переважно активне, переважно позитивне, зацікавлене ставлення щодо обраної трудової діяльності;

IV рівень – високий (10-12 балів). Учень має активне, виразне, позитивно-стійке ставлення, характеризується зацікавленістю в опануванні змістом і способами трудової діяльності, прагненням досягти

поставленої мети.

Вивчення ставлення учнів до занять з трудового навчання в допоміжних школах (школах-інтернатах) (в експериментальному дослідженні приймали участь 160 школярів з міст Києва, Миколаєва, Рівного та Херсона) показало, що позитивне ставлення до зазначених уроків формується в них поступово. На початку навчання в майстернях воно носить безпосередній характер, учнів приваблює процес праці безвідносно до його результатів. Так, виявлено, що ставлення учнів старших класів спрямоване на зміст діяльності: трудові операції, дії: "Люблю шити, в'язати"; "Подобається пиляти" тощо - відповідають учні V - VII класів. Це ставлення виступає зовні позитивним при недостатній осмисленості процесу трудового навчання і його результатів. У період переходу навчання від V, VI до більш старших класів ставлення учнів характеризується ще нестійкістю. Поступово, під впливом ефективно організованої системи трудового навчання ставлення учнів набуває опосередкованого характеру, яке в своєму розвитку зазнає якісних змін, що виявляється в зростанні активності та стійкості. Зовнішня позитивність завдяки осмисленості трудового процесу і його результату переходить у позитивне ставлення. Ставлення більшості старшокласників уже значною мірою спрямоване на кінцевий результат діяльності – особисту зацікавленість в одержанні конкретної спеціальності: "Подобається рихлити землю для посадки рослин", "Хочу бачити результати своєї праці" - такі типові відповіді ми отримали від учнів VIII (в окремих школярів) – X класів (відносно більшої кількості учнів). Але інтерес до змісту трудового навчання виступає в якості мотиву вибору улюбленого предмета лише у 8% обстежених.

Проте факти свідчать, що стійке позитивне ставлення до трудового навчання, до набутої професії формується не за будь-яких умов навчання.

Нами з'ясовано, що значна кількість (близько 80-90%) випускників обстежених шкіл не планує навчатись чи працювати за одержаною в школі спеціальністю, а змінить її на іншу після закінчення школи. За даними К.М.Турчинської цей показник на початку 70-х років минулого століття складав 40%, тобто в сучасних соціально-економічних умовах сталість, як основний показник ставлення учнів до професійно- трудового навчання, суттєво погіршився. Набуття іншої спеціальності випускниками після закінчення школи потребує додаткових затрат часу, державних коштів і негативно позначається на формуванні особистості розумово відсталого підлітка, його соціальної адаптації.

Наведений факт свідчить про недостатню сформованість позитивного та стійкого ставлення випускниками допоміжних шкіл до обраного профілю навчання, а, отже, і про те, що питання формування мотиваційної складової навчальної діяльності школярів ще не стало предметом особливої уваги педагогічних працівників цих шкіл.

Для з'ясування мотивації, що впливає на формування ставлення учнів до занять із професійно-трудового навчання, нами була розроблена анкета, серед інших зазначимо такі запитання з варіантами відповіді:

1) Що тобі не подобається на заняттях з трудового навчання?

а) не цікаво, але змушують навчатись; б) багато незрозумілого матеріалу; в) втомлююсь від виконання завдань; г) хочу навчатись іншій спеціальності; д) складна робота; е) інша причина.

2) Що тобі подобається на заняттях з трудового навчання?

а) можливість самому щось виготовити, змайструвати; б) можливість навчитись тому, що знадобиться в житті; в) можливість перевірити свої здібності та продемонструвати їх оточуючим; г) вміння вчителя майструвати; д) цікаво проходять уроки; ж) надають можливість вибору професії; з) уроки приносять задоволення від отриманих результатів праці; е) розвивають наполегливість, вміння доводити розпочату справу до кінця, виховують працелюбність; є) покращують уміння спілкуватись; к) надають впевненості в своїх здібностях; л) виховують уміння економічно використовувати матеріали, потрібні для роботи.

3) Як ти ставишся до знань та вмінь, отриманих під час навчання в шкільній майстерні?

а) вважаю, що отримані знання та вміння мені не знадобляться; б) більшість знань та вмінь я не засвоїв; в) вони цікаві та повчальні; г) вони корисні, тому що можуть знадобитися в житті; д) вони важливі, бо знадобляться в майбутній трудовій діяльності; е) я намагаюсь отримати більше знань та вмінь, ніж під час занять.

Аналіз отриманих результатів показав, що більшість опитаних учнів позитивно ставляться до уроків професійно-трудового навчання: наприклад, 32% вважають, що уроки праці "дають можливість навчитись тому, що знадобиться в житті", "можливість що-небудь виготовити власноруч" - для 23%, "можливість перевірити свої трудові можливості, здібності, і продемонструвати їх оточуючим" - 10%. 9% опитаних учнів на уроках захоплюються не власними діями, а "майстерністю вчителя", головною згадкою - "цікаво проходять уроки" залишились заняття з трудового навчання для 8% учасників експерименту.

28% обстежених висловили негативне ставлення до занять з трудового навчання, причини яких криються в методичних вадах навчання. Серед аргументів були висловлені такі як "втомлююсь від виконання завдань" - 9%, "складна робота", "багато незрозумілого матеріалу" - загалом 8%, "не цікаво" - 2%, дехто з опитаних не зміг сформулювати чітко власну думку (9%). Зрозуміло, що виникнення цих питань пов'язано як із низкою об'єктивних, так і суб'єктивних проблем дидактичного та організаційно-методичного характеру, які детально розглянуті в посібнику відомого сучасного вченого-дефектолога В.І.Бондаря [1].

Крім того 12% обстежених учнів висловились негативно стосовно

відвідування занять через те, що хотіли б навчатись за іншою спеціальністю. Вирішення цієї проблеми знаходиться в площині організаційно-методичних завдань спеціальної школи, оскільки передбачає відповідну організацію щодо здійснення профвідбору (профпідбору) під час навчання учнів у 4-му класі.

Проведене нами експериментальне дослідження дозволило розподілити обстежених учнів згідно визначених рівнів сформованості мотиваційної складової навчальної діяльності: до I рівня (початкового) було віднесено 28% обстежених, до II рівня(середнього) – 21,1%, до III (достатнього) – 42%, до IV (високого) – 10,9%.

Для зручності дослідження навчальну мотивацію умовно поділяють на мотиви навчання(зовнішні) та мотиви учіння(внутрішні). До зовнішніх мотивів ми віднесли бажання учня отримати добру оцінку, показати товаришам чи дорослим свої знання або вміння тощо. Якщо без контролю, нагадування, допомоги вчителя мотив не актуалізується він також залишається зовнішнім. Інтерес до процесу діяльності, її результатів, прагнення до розвитку власних психофізичних якостей та здібностей нами були віднесені до внутрішніх мотивів. Складаючи анкету, ми передбачили питання для з'ясування стану сформованості в учнів зовнішніх та внутрішніх мотивів

Зупинимось докладніше на результатах дослідження стану сформованості інтересу учнів допоміжної школи до навчальної діяльності в аспекті прагнення до саморозвитку: за те, що "уроки праці дають можливість отримувати нові знання й уміння майбутньої професії" висловились 8% респондентів, "я намагаюсь отримати знання, уміння більше, ніж під час занять" вважають 10,9% опитаних, уроки праці "розвивають уміння економно використовувати матеріал" - 9%.

Вивчення мотивів інтересу до результатів навчальної діяльності дало такі результати: уроки праці "приносять задоволення від отриманих результатів" у 5% обстежених, "надають упевненості у своїх здібностях" - у 6% респондентів.

Мотиви, що впливають на розвиток власних психофізичних, особистісних якостей, здібностей в процесі трудового навчання, "відчули" 1% обстежених - "уроки сприяють розвитку наполегливості, умінню доводити розпочату справу до кінця"; для 5% - "покращують уміння спілкуватись".

Узагальнення результатів дослідження показало, що їх співвідношення (зовнішніх та внутрішніх мотивів) відповідно склало 10:1.

В процесі навчання вчителю слід прагнути до того, щоб у школярів формувались насамперед внутрішні мотиви, оскільки саме від них залежить ефективність просування учнів в процесі оволодіння новими знаннями та вміннями, здатність до саморозвитку, що надзвичайно важливо випускникам школи для їхньої успішної соціальної адаптації.

Далі розглянемо шляхи формування мотивації в учнів на уроках трудового навчання, відомі в теорії та практиці корекційної педагогіки.

Німецький учений Б. Брöße експериментально визначив ступінь впливу на пізнавальну діяльність дітей з вадами психофізичного розвитку різних мотивів. На думку вченого, без спеціальної стимуляції діяльності (на прикладі порівняння об'єктів) учні як молодших, так і старших класів спеціальної школи для дітей з вадами психофізичного розвитку не проявляють належної ініціативи щодо пізнавальної діяльності. Проте мотиви, котрі демонструють протиріччя між власними можливостями учня й вимогами, які ставляться до нього, помітно покращують продуктивність функції порівняння, особливо в тих випадках, коли подолання протиріч пов'язано з певними соціальними вимогами. Найбільш значущими для мотивації дітей зі стійким порушенням, на думку вченого, є стимули, спрямовані на визначення (чи формулювання) вчителем-дефектологом певної мети для виконання інтелектуального завдання або створення ситуацій соціального значення [3].

Дослідженням ученого-дефектолога Ж.І. Намазбаєвої з'ясовано, що серед соціально цінних мотивів розумово відсталих школярів присутні такі як спілкування та спільна діяльність з однолітками.

Відомим українським ученим-дефектологом В.М. Синьовим спільно з В.С. Луценко визначені такі прийоми стимуляції розумової діяльності, які впливають на ефективність засвоєння нового навчального матеріалу, - це постановка евристичних запитань, пов'язаних з виконанням учнями певних практичних завдань; "оживлення" в уяві учнів навчального матеріалу шляхом застосування прийомів демонстрації чи ілюстрації й постановка на цій основі проблемної задачі; виконання учнями завдань, заснованих на використанні схем-таблиць, в яких відсутні ті чи інші дані або зв'язки. Розв'язання їх можливе за умови отримання нових знань, пояснень учителем. Зазначені прийоми створюють ситуацію утруднення, вихід з якої можливий лише на основі отримання нової інформації [3].

З метою створення в учнів допоміжної школи установки на сприймання нового матеріалу вченим В.Є. Турчинською доведено ефективність застосування прийомів мотивації шляхом їх поєднання, тобто використання в комплексі. Найбільш ефективними варіантами цих поєднань зазначеним автором були визначені такі: 1) прийом розкриття життєвого змісту, значення нових знань поєднується з прийомом встановлення зв'язку між безпосередніми враженнями учня та його наявним досвідом; 2) прийом "оживлення" зв'язків між наявними в учня знаннями, його життєвим досвідом і новим матеріалом поєднується з прийомом створення ситуації утруднення; 3) в поєднанні з іншими прийомами використовується прийом

повідомлення незвичайного, емоційно вражаючого факта, який стимулює зацікавленість до вивчення матеріалу, створює емоційний фон, що сприяє покращенню продуктивності пізнавальної діяльності школярів, посиленню мотивації до навчання [5].

Таким чином, аналіз матеріалів проведених досліджень свідчить про можливість та необхідність посилення продуктивності пізнавальної діяльності учнів з вадами психофізичного розвитку, корекції їхньої інтелектуальної діяльності на основі використання як мотивів, пов'язаних з процесом діяльності, емоційно привабливим її змістом та організацією, так і мотивами, пов'язаними з постановкою мети діяльності, включаючи соціальні [3].

Практична реалізація ідеї Л.С.Виготського про єдність інтелекту та афекту в пізнавальній діяльності дітей зі стійкими вадами інтелекту передбачає позитивне ставлення їх до процесу учіння, практичної та інтелектуальної діяльності, стійка позитивна мотивація в значній мірі пов'язана з розумінням, усвідомленням ними змісту діяльності та оволодінням способами її виконання, а, отже, і з формуванням професійно-трудової компетентності, складовою якої вона є [2]. Зазначене буде наступним завданням нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. Бондар В.І., Рейда К.В. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник. – К.: "МП Леся", 2010. – 168 с.
2. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе. – М.: Педагогика, 1969. – 216 с.
3. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. – К.: "МП Леся", 2010. – 779 с.
4. Стадненко Н.М., Корнієнко А.А. Деякі умови формування позитивного ставлення до професійно-трудового навчання в учнів допоміжної школи // Вопросы дефектологии: Вып. 12. – К.: Радянська школа, 1978. – С. 47-53.
5. Турчинская В.Е. Формирование эвристической направленности познавательной деятельности умственно отсталых школьников на основе оптимизации установки: Автореф. дис. ...к. пед. н. – К., 1976. – 26 с.

In the article the formed of motivation is analysed for the students of higher forms of auxiliary school to employments after professionally-labour studies and the pedagogical terms of their forming are considered.

Keywords: motivation, students of auxiliary school, forming process.